

Sima Rəhimova

JURNALİST ETİKASI

(Dərs vəsaiti)

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurası «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı» bölməsinin 05.12.2006-cı il tarixli 31 nömrəli iclas protokolu ilə dərs vəsaiti kimi tövsiyə edilmişdir.

Bakı - 2007

Elmi redaktor: N.Əhmədli, filologiya elmləri namizədi, dosent.

Rəyçilər: C.Məmmədli, jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrasının müdiri, filologiya elmləri namizədi, dosent, İctimai Televiziya və Radio Yayımı Şurasının sədri

4612
+ R52

A.Rüstəmov - filologiya elmləri namizədi, dosent

Rəhimova S.İ. Jurnalist etikası. Bakı Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2007, 154 səh.

256/39

Fəlsəfə elmləri namizədi, dosent Sima Rəhimovanın "Jurnalist etikası" dərsləri vəsaitində peşə, jurnalist etikasının yaranması və onun özünə məxsusluğundan söhbət açılır. Buraya jurnalist etikasına dair etik norma və prinsiplərdən, söz və mətbuat azadlığından, jurnalist məsuliyyətindən danışılır. Eyni zamanda kitibə müxtəlif nəzəriyyələr, kateqoriyalar, kodekslər və s. daxil edilmişdir. Azərbaycan jurnalistlərinin peşə davranış qaydaları, jurnalist etikasına dair hüquqi sənədlər, beynəlxalq sənədlər də dərsləri vəsaitində öz əksini tapıb.

Dərsləri vəsaitindən jurnalistika fakültəsinin tələbələri və eyni zamanda KİV-də çalışanlar istifadə edə bilər.

R $\frac{4502020000 - 14}{M - 658(07) - 023}$ - 023 - 2007

© Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007

BDU-nun
Elmi kitabxanası

ÖN SÖZ

Gənc jurnalistlərin peşə etikası sirlərinə yiyələnmə prosesi ali məktəbdən başlanır. Jurnalistikanın nəzəri əsasları ilə tanış olan gələcəyin jurnalistləri, peşə etikası haqqında biliyə malik olmasa, gələcək işində-sərbəst jurnalist kimi fəaliyyət göstərəndə nə dərəcədə buna əməl edəcəyini söyləmək çətindir. Deməli, söhbət jurnalist etikası kursu tədris etməkdən gedirsə, onun daha səmərəli keçirilməsi haqqında fikirlərimizi bölüşmək yerinə düşür.

«ABŞ-da tələbələrə jurnalist etikasının tədrisinin iki yolu vardır. Birincisi – etika kursu ilə KİV qanunvericiliyi arasında əlaqəni müəyyənləşdirmək və ikincisi, etik məsələləri tələbələrə tədris olunan bütün fənlərinin təcrübi çalışmalarına daxil etmək. Şübhəsiz, tarixi, nəzəri və təcrübi məsələləri əhatə edən ayrıca kursun etikaya həsr edilməsi çox faydalı olmaqla yanaşı, tələbələrə bu sahə ilə əlaqədar geniş məlumat əldə etməyə imkan yaradır. Birləşmiş Ştatlarda daha çox konkret hadisələri öyrənməyə üstünlük Verilir. Məsələn, tarixi və ya nəzəri yanaşmanın əksinə olaraq, hüquqi institutlarda belə məsələlərə yanaşma tərzii dəqiq araşdırılır».¹

Boston Universitetinin professoru Maykl Berlinin sözlərindən belə nəticə çıxarmaq olar ki, ABŞ-da jurnalistika fakültəsinin tələbələrinə ixtisasla əlaqədar hər bir fənnin tərkibinə etika məsələləri də daxil edilir. Bu, ilk növbədə «Jurnalistikaya giriş», «Xəbərlərin işıqlandırılması texnologiyaları», «Reportaj» kimi dərslərə aiddir.

Jurnalist etikası kursunun tərkibinə jurnalist etikasının qısa tarixi, bu haqda müxtəlif nəzəriyyələr, kateqoriyalar, müxtəlif vaxtlarda qəbul edilmiş kodekslər və s. daxildir.

Bütün bunlarla yanaşı, əsas ağırlıq müxtəlif etik ko-

¹ Майкл Берлин. Журналистика и этика. Специальное приложение к журналу «Журналистика» 12, 1995.

dekslər və onların vasitəsilə konkret misalların öyrənilməsinə düşür.

Bu kursun keçirilməsində şərəf və ləyaqətin alçaldılması ideyasını araşdıran məhkəmə proseslərində protokollara müraciət etmək və onları tələbələrin müzakirəsinə vermək yaxşı olardı.

Eyni zamanda jurnalist etikasının kobud surətdə pozulduğu məqalələrin redaksiya iclasında müzakirə edilməsi haqqında olan qeydləri də məqalə ilə bərabər tələbələrə təqdim etmək yerinə düşərdi. Şəxsi həyatın müdaxiləsindən bəhs edən yazıları tələbələrə təqdim edib müzakirə edərək düzgün yol və nəticənin onlara göstərilməsi vacibdir.

«Jurnalistikada etik seçim problemi demək olar ki, hər zaman konkret bir hadisədən asılı olur. Jurnalist və redaktorların üzləşdikləri etik dilemmaların tərkibində bir qayda olaraq, müxtəlif etik seçimlər arasındakı konfliktlər durur. Bütün etik məsələləri əhatə edən etik kodeks yoxdur. Kodeks jurnalistika təcrübəsi sahəsində yol göstərici funksiyasını yerinə yetirə bilər və tələbələr bilməlidirlər ki, bəzi hallarda onlar kodeksin müddəalarını pozmaq məcburiyyətində qalacaqlar»¹.

Kodekslər gözlənilən davranış tərzinin prinsiplərini müəyyən edir. Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, KİV yarandığı vaxtdan vahid kodeksə deyil, minlərlə kodeksə, nizamnamələr və qaydalar ioplusuna istinad etmişdir. Bütün bu kodekslərə nəzər salsaq görürük ki, onları birləşdirən vahid xüsusiyyətlər vardır.

Kodekslərə üstünlük verilən dəyərlər: doğruluq, həqiqilik, tərəfsizlik, obyektivlik, ədalətlik, ictimai maraq, cəsarət və s.

Kodekslərdə tənqid olunan xüsusiyyətlər: yalan, qeyri-dəqiqlik, ədalətsizlik, himayə, şəxsi maraqlar, konflikt və qorxaqlıq.

¹ Майкл Берлин. Журналистика и этика. Специальное приложение к журналу «Журналистика» 12, 1995.

Kodekslər jurnalist etikasını sahəsində mövcud olan bütün problemləri həll etmək iqtidarında deyil. Mürəkkəb etik problemləri həll edərkən 3 cəhəti rəhbər tutmaq lazımdır:

1. Həqiqəti axtarmaq və onun haqqında mümkün qədər geniş məlumat vermək;
2. Müstəqil fəaliyyət göstərmək;
3. Başqalarına xələl gətirməmək.

Peşə etikasının tədrisi zamanı dərslər, dərslər vəsaitlərindən əlavə, mütləq qəzet, jurnal materialları, tele-radio Verilişləri müzakirə edilməlidir. Məsələn, eyni məsələlərin müxtəlif qəzet və televiziya kanallarında işıqlandırılması metodlarını müqayisə etmək, yaxşının yaxşısını seçib öyrənmək səmərəli üsullardan biridir. Materialların peşəkar keyfiyyətini müzakirə etməklə bərabər onların etik cəhətdən öyrənilməsi də tələbələrə yardımçı olur. Eyni zamanda həmin tapşırıqları etik aspektdən müzakirə etmək də bu fənni daha dərindən mənimsəməyə kömək edir. Bu zaman tələbələrə aydın olur ki, peşə etikasını formalaşdıran ümumi əxlaq normalarına riayət edirlər.

Auditoriyada müzakirə olunacaq məsələlərin biri də mübahisəyə səbəb olan etik problemlərdir. Məsələn, jurnalistin şəxsi sənədlərdən istifadə etməsi, şəxsi həyata toxunması, özəl həyat sirrini açmaq və yaxud icazə verilməyən dövlət, hərbi sirri açıqlayan materialların verilməsi. Belə materialların müzakirəsi zamanı nüfuzlu, qələminə, özünə hörmət edən və sözünün kəsəri ilə seçilən, sayılan jurnalistləri dərsə dəvət etmək çox yaxşı nəticə verir. Mübahisəli məsələ insanın özəl həyata olan hüququdur. Burada nəyi etmək olar və ya nəyi etmək olmaz arasında sərhəd qoymaq çox çətindir.

Qərar hər hansı konkret vəziyyətə görə verilməlidir. Söhbətə gizli qulaq asmaq bu insanın şəxsi həyatına müdaxilədir. Hər hansı vəzifəli və ya tanınmış bir şəxsin icazəsi və xəbəri olmadan onun söhbətini gizli olaraq diktofona yazıb

sonra ondan sensasiya yaratmaq üçün istifadə etməsi. Buna bənzər halları tələbələrlə müzakirə edərkən belə materialların dərcinin insanın özəl həyatına göstərəcəyi təsiri mütləq qeyd etmək lazımdır. Tələbələr nəyin daha əhəmiyyətli olduğunu başa düşməlidirlər: materialların yaxud insan həyatının.

Gənc jurnalistlər bilməlidirlər ki, istənilən halda onlar ancaq vicdanının səsinə qulaq asmaqla düzgün seçim edə bilirlər. Bu misalların hər biri jurnalist tələbələrə nəyin ona daha dəyərli olduğunu qərar verməyi diktə edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, digər sosial institutlar kimi jurnalistika da öz daxili qanunauyğunluqları ilə inkişaf edir və dövrün, zamanın onun qarşısına qoyduğu mürəkkəb problemlərin həllinə çalışır. Belə problemlərdən biri də Jurnalist yaradıcılığının etik istiqamətləridir. Jurnalistikanın ictimai funksiyaları media əməkdaşlarının qarşısında bir sıra yeni tələblər qoyur. Bu, hər şeydən əvvəl, jurnalistin peşəkarlıq məharətini və onun ustalıqla həyata keçirilməsini tələb edir.

Belə keyfiyyətlərin əlaqələndirilməsi, hər şeydən əvvəl, onunla şərtlənir ki, məlumatlandırmaq, maarifləndirmək, əyləndirmək kimi fundamental funksiyaları öhdəsinə götürmüş jurnalistikanın nümayəndələri üçün əsas meyar peşəkarlıqdır. Jurnalistin belə bir keyfiyyəti əxz etməsi üçün onun mahiyyətini tədqiq etmək, onların praktik fəaliyyətində həmin keyfiyyətin aşkara çıxması prosesini nəzərdən keçirmək, bu cür bilik və peşə vərdislərinə sahib olmağa kömək edən şərt və qaydaları müəyyənləşdirmək gərəkdir.

Jurnalist öz fəaliyyətini daxili məsuliyyət hissi ilə yanaşı, həm də «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa, digər əlaqədar qanunvericilik aktlarına, auditoriyanın, peşə mühitinin hamı tərəfindən qəbul edilən prinsip və normalarına uyğun qurmalıdır.

Cəmiyyətin etik normaları jurnalistikada məlumatları

toplamaq, işləyib hazırlamaq və çap etdirməkdən ibarət olan fəaliyyəti sahəsində öz peşəkarlıq rolunun icrası gedişində jurnalistlə qarşılıqlı əlaqədə olan adamların ümid və arzularında əks olunur. Demək olar ki, bunların hamısını jurnalist informasiya mənbələri ilə bilavasitə təmasda olmağı nəticəsində əldə edir.

Məlumatları toplamaq üçün adamlara müraciət edərkən, onları işləyib hazırlamaq və istifadə etmək üsulları barədə düşüncəyə, demək olar ki, bütün yaradıcılıq prosesində jurnalist bir sıra mühüm peşə-etika problemləri ilə üzləşməli olur. Onların içərisində qarşıdakı söhbətin predmeti barədə nə dərəcədə məlumata malik olmasını qiymətləndirmək, məlumat mənbəyini seçmək, tanışlıq üsulu jurnalistə əxlaqi inam yarada bilən davranış manerasını müəyyənləşdirmək, məlumat üçün söhbətə müraciəti əsaslandırmaq, informasiyanın qeydə alınması üsulunun daha əlverişli olanını tətbiq etmək, həmçinin məlumatlardan istifadənin xarakterini müəyyənləşdirmək, materialın dərc olunması ilə bağlı davranış forması seçmək kimi məsələlər durur. Beləliklə, jurnalistin yaradıcılıq fəaliyyətinin bütün anlarında, məlumatı yığmaq prosesindən başlayaraq, məndə onlardan istifadə olunmasına qədər hər birinin öz məqamı var. Jurnalist fəaliyyətinin etik problemlərinin xüsusi əhəmiyyəti, hər şeydən əvvəl, onunla izah olunur ki, informasiya geniş auditoriyaya təkcə müəllifin deyil, həm bütövlükdə informasiya vasitəsinin adından satdırılır.

Etik kotekslərin ən əsası KİV-i ictimai marağa münasibətdə səmimiliyə, düzgünlüyə, qərəzsizliyə, doğruluğa, adamların şəxsi həyatına hörmət göstərməyə, məsuliyyətə çağırır. Bütün bunlara – normalara, prinsiplərə, qanunlara hörmətlə yanaşmaq, onları gözləmək, əməl etmək və peşəkar olmaq jurnalist üçün ən vacib şərtlərdir. Tanınmış tədqiqatçı Q.V.Lazutina jurnalistin professional şüur formalarını belə təsnifləndirir: «Jurnalistin fərdi şüurundakı professional təsəvvürlərin ən rasiona və mücərrəd formaların

dan **birincisi** onun həyata baxışıdır. Bu baxış əvvəlki yaşam və peşə kontekstində şəxsiyyət seçimindən keçmiş biliklərin, normaların və dəyərlərin mənimsənilməsinin anlaşılan, sözlə ifadə oluna bilən nəticələridir. O, bir qayda olaraq, Jurnalistin peşə mövqeyinin əsasını təşkil edir. Jurnalistin peşə şüurunun şəxsiyyətdə təzahürünün **ikinci** forması təcrübədə sınıanmış, şəxsiyyətin bilavasitə öz təcrübəsinə əsaslanan ikinci seçiminin yekunu olan rəasional əqidə, yaxud məslək-dir. Bunun nəticəsində əqidə aşkar emosional çalar kəsb edir. Əqidə jurnalistdə öz peşə mövqeyini gerçəkləşdirmək üçün yüksək iradə hazırlığı stimullaşdıraraq ona bütövlük və dözüm gətirir.

Üçüncü forma jurnalist fəaliyyətinin bu və ya digər cəhətlərinə sabit emosional münasibətdən ibarət olan hissələrdir. Emosiyalardan fərqli olaraq hissələr peşə də-yərlərinin mənimsənilməsinin şüurdansonrakı mərhələsi ilə eyni vaxtda fəaliyyətə başlayır. Bu mərhələdə peşə mövqeyi Jurnalistin həyatdakı mövqeyinin üzvi tərkib hissəsinə çevrilir, onun gerçəkləşdirilməsi üçün şüurlu iradi cəhdlər tələb olunmur, üstəlik də peşə mövqeyi jurnalistin peşə bacarığının yüksək səviyyəsi vasitəsilə reallaşır. Bu halda hissələr meydana çıxan peşə vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yönəlmiş psixoloji köklənmə kompleksinin avtomatik işə düşməsinə signal funksiyasını gerçəkləşdirir»¹.

Jurnalistin ünvanına ən çox söylənilən ittihamlar bunlardır: faktların təhrif olunması, həqiqətin gizlədilməsi, şəxsi həyata müdaxilə, «çapa məsləhət bilinməyən» məqamların ictimaiyyətə açıqlanması, başqalarının adından danışmaq hüququnu mənimsəmək, tənqidi təhqirlə səhv salmaq, informasiya mənbəyini göstərməmək və s.²

Bütün bunlar həm jurnalistin peşə davranışı qaydalarına ziddir, həm də inzibati xətalər kimi qiymətləndirilə bi-

¹ Azərbaycan Mətbuat Şurasının bülleteni, 2004, № 1-2.

² Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста. Москва, 2000, с. 85.

lər. Azərbaycan Jurnalistlərinin Peşə Davranışı Qaydalarında göstərilir ki, medianın əsas vəzifəsi faktı olduğu kimi çatdırmaq, həqiqətə xidmət etmək, dəqiqliyi və obyektivliyi gözləməkdir¹. Həmin Qaydaların 3-cü prinsipinin 3-cü maddəsində deyilir: «Jurnalist vətəndaşların şəxsi həyatına aid faktları ... özlərinin razılığı olmadan yaya bilməz».²

KİV-in və jurnalistin mövcud qanunvericiliyi pozması nəticə etibarilə hüquqi məsuliyyətə səbəb olur və müvafiq pozuntulara görə onlar müəyyən edilmiş qaydada mülki, inzibati cavabdehlik, hətta cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Açıqlanması qanunla qadağan edilən məlumatların açıqlanması, eləcə də vətəndaşların şəxsi həyatına qəsd edilməsi informasiya azadlığından sui-istifadə kimi qiymətləndirilir.

Jurnalist etikasını, hər şeydən əvvəl, qələm sahibinin öz vicdanı, əməkdaşı olduğu redaksiya, auditoriya, haqqında yazdığı adamlar və bütövlükdə cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşması, hər bir addımını ölçüb-biçməsi deməkdir.

Jurnalist yaradıcılığındakı bu cür nöqsanlar əksər hallarda peşəkarlığın çatışmazlığından irəli gəlir. Ekstremal vəziyyətdə olan, stress keçirən adamlarla ünsiyyət qurmaq çox çətindir. Bu vəziyyətdə söhbəti səmərəli etmək üçün jurnalist həmsöhbətinin psixoloji vəziyyətini nəzərə almalıdır. Dözüm, xeyirxahlıq, təəssüf nümayəşkaranə olmamalıdır. Çünki bu zaman jurnalist həmsöhbətində özünə qarşı nifrət yarada bilər. Jurnalistin bu məqamdakı empatiya hissələri səmimi və təbii olmalıdır. Suala cavab verməkdən imtina etmək həmsöhbətin hüququdur. Peşəkarlıq elə bu məqamda düzgün yanaşma tapmaq bacarığıdır. Sözsüz ki, əsl peşəkar jurnalist etik normalar, qanunlar çərçivəsindən qalib çıxır. Və təbii ki, peşəkarlıq hər kəsə nəsih olmur. Nəyi tapmaq, necə tapmaq və necə yaymaq? Jurnalistin peşəkarlığı məhz bu qərarın qəbulunda özünü büruzə verir.

¹ Bax: Azərbaycan Mətbuat Şurasının bülleteni, 2004, № 1-2, s. 12.

² Yenə orada, s. 13.

Təbii, müəyyən sahədə əsaslı bilik, hərtərəfli təhsil, yüksək hazırlıq səviyyəsi, ümumi mədəniyyət və s. peşəkarlığın əsas amillərindəndir.

XXX

Jurnalistlər kitabın əhəmiyyəti haqqında.

Dosent Nəsir Əhmədli

«Jurnalist etikasası» ayrıca fənn kimi tədris olunsa da, onun öyrədilməsi ilə bütün müəllimlər məşğul olmalıdır. Mətbuat tarixçiləri bu işin əvvəllər necə olduğunu, H.Zərdabinin və sonrakı tanınmış publisistlərimizin etika normalarına necə əməl etdiklərini, jurnalistika nəzəriyyəçiləri məsələlərin nəzəri cəhətdən necə qoyulduğunu və onun gerçəkləşdirilməsi üsullarını açıqlamaladırlar. Televiziya və radio jurnalistikasında bu məsələyə daha çox diqqət yetirilməlidir, çünki etika normalarının pozulması özünü bu Rada daha qabarıq göstərir və ictimai rəyə daha çox təsir edir.

Mənim tədris etdiyim «Jurnalistin nitq mədəniyyəti» fənninin jurnalst etikasası ilə əlaqəsi daha sıxdır. Eyni fikri məqsəddən asılı olaraq müxtəlif dil vahidləri və cümlə strukturları ilə ifadə etmək olar. «Salonun yarısı tamaşaçılarla dolmuşdu», «Salonun yarısı boş qalmışdı». İkisi də eyni fikri ifadə edir, amma münasibət başqadır. Buna görə də söz, ifadə vasitələri seçimi, fikrin təqdimat formaları jurnalist etikasının mühüm tərkib hissələrindəndir. Kiminsə işindən narazılığı mənaya heç bir xələl gəlmədən, həmin adamın şərəf və ləyaqətinə toxunmadan da bildirmək olar.

Gələcək jurnalistlərin ixtiyarına verilən bu yeni dərş vəsaiti təqdirəlayiq bir işdir. Arzu edərdim ki, müəllif gələcəkdə onları daha sanballı dərşliklərlə sevindirsin və orada fənlərarası əlaqəyə xüsusi diqqət yetirsin.

Prof. Qulu Məhərrəmli

İstənilən elm sahəsinin, yaxud praktik fəaliyyətin əsasında onun istinad etdiyi və hamının əsaslandığı fundamental qaydalar mövcud olur. Bu qaydaların məcmusu istənilən sahədə fəaliyyət və davranış nüvəsi, əsas kodeksi, prinsipi sayılır. Belə prinsiplər jurnalistikada da var, onlar bütün KİV sahələrində, ayrı-ayrı qəzet-jurnal redaksiyalarında gözlənilir və jurnalistlərin fəaliyyətində əsas tutulur.

Bir qayda olaraq bu prinsiplər iki səviyyədə hazırlanır və tətbiq olunur: sosial-mənəvi aspektdə və praktik davranış səviyyəsində. Birinci məsələ daha çox jurnalistin peşəsi, özünüdərk səviyyəsi və cəmiyyət qarşısındakı məsuliyyəti ilə bağlıdırsa, ikincisi jurnalistin heç bir hüquqi sənədlə tənzimlənməyən, amma müəyyən etik normalara əsaslanan davranışı və peşə fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Amma bu normalar heç bir halda KİV-in, yaxud hansısa jurnalistin yaradıcılıq fəaliyyətini məhdudlaşdırmır. Ümumiyyətlə, jurnalistikada ümumi etik normaların olması və bütün jurnalistlərin onlara əməl etməsi çox zəruridir. Bu qaydaların gözlənilməsi cəmiyyətlə mətbuat arasında etimad və anlaşmanı artırır, jurnalistləri uzun-uzadı məhkəmə çekişmələrindən xilas edir.

Mən hesab edirəm ki, jurnalist tələbələr bu etik normaları hələ auditoriyada ikən əxz etməli, jurnalist yaradıcılığının incəlikləri ilə yanaşı, bu qaydaları da öyrənməlidirlər. Jurnalistlərin bilik və yaradıcılıq səviyyələri müxtəlif ola bilər, amma onlar etik qaydalara eyni dərəcədə əməl etməlidirlər. Bu mənada jurnalistika fakültəsində KİV-in hüquqi və etik tənzimlənməsi məsələlərinə diqqət yetirilməsi təqdirəlayiq hesab olunmalıdır.

Rəşad Məcid

«525-ci qəzet»in baş redaktoru

«Jurnalistlərin Peşə Davranışı Qaydaları» ciddi jurnalist üçün adicə sənəd yox, həm də mənəvi qaydadır.

«Azərbaycan Jurnalistlərinin Peşə Davranışı Qaydaları» ölkə jurnalistləri üçün vacib, əhəmiyyətli bir sənəddir. Düzdür, vaxtilə Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqı belə bir etika kodeksi qəbul edib. Amma müstəqillik illərində bu məsələ yenidən gündəmə gəldi. 1998-ci ildə Bakı Mətbuat Klubu yarandıqdan sonra bu qurumun təsisçiləri ilk iclaslarında «Jurnalistlərin Peşə Etikası Kodeksi»ni imzaladılar. Bu kodeksi imzalamaqla Bakı Mətbuat Klubunun təsisçiləri jurnalist ictimaiyyətinin diqqətini bu əhəmiyyətli məsələyə yönəltmək istədilər. Sonralar Azərbaycanda fəaliyyət göstərən jurnalist qurumlarının, beynəlxalq təşkilatlarının keçirdikləri seminarlarda bu sənəd dəfələrlə müzakirə olundu. Nəhayət, 2003-cü il martın 15-də, Azərbaycan jurnalistlərinin I qurultayında Azərbaycan Mətbuat Şurası yaradılan vaxt həmin tədbirdə «Jurnalistlərin Etik Kodeksi»nin qəbulu da planlaşdırılırdı. Qurultayda tədbir iştirakçılarının təkliflə, səsvermədən sonra bu sənəd «Azərbaycan jurnalistlərinin Peşə Davranışı Qaydaları» adlandırıldı. Mətbuat Şurasının üzvü olan 150-dən artıq qəzet və jurnal «Jurnalistlərin Peşə Davranışı Qaydaları»ni imzalamış sayıldı. Bunu imzalamaqla mətbuat Şurasının üzvü olan KİV-lər öz fəaliyyətində bu qaydalara əməl etmək barədə öhdəlik götürdülər. Təəssüflər olsun ki, indi də həm Mətbuat Şurasının təsisçisi olan və bu sənədi qəbul edən, həm də qurumun təsisçisi olmayan KİV-lərdə peşə davranışı qaydalarının pozulması hallarına tez-tez rast gəlmək mümkündür. Bəzən qəzetlərdə şübhəli şəxs qismində saxlanılan vətəndaş məhkəmənin hökmü olmadan cinayətkar kimi qələmə verilir. Məsələn, «Jurnalistlərin Peşə Davranışı Qaydaları»nda göstərilir ki, jurnalist haqqında yazdığı hər bir şəxsin şərəf və ləyaqətinə, şəxsi həyatının toxunulmazlığı prinsipinə hörmətlə yanaşmalıdır. Qeyri-rəsmi mənbələrin verdiyi məlumatların həqiqətə uyğunluğu mütləq yoxlanılmalıdır. Jurnalist öz yazılarında vulqar ifadələrin, jarqonların işlədilməsindən çəkinməli, dilin təmizliyinin qorunub saxlanıl-

masına çalışmalıdır. Bu deyilənlər həmin sənəddə öz əksini tapmış müddəaların yalnız bir qismidir. Amma bu gün ölkədə nəşr olunan kütləvi informasiya vasitələrini izləsən görərsən ki, bir çox mətbu nəşrlər həmin qaydaların heç birinə əməl etmirlər. Şübhəsiz, bütün bunlar «Jurnalistlərin Peşə Davranışı Qaydaları»nın pozulması deməkdir. Amma bu sənəd qəbul olundandan, jurnalistlərin növbəti qurultaylarında buna müəyyən əlavələr ediləndən sonra da Azərbaycanın ciddi KİV-ləri «Jurnalistlərin Peşə Davranışı Qaydaları»na əməl etdilər. Ciddi jurnalist, jurnalist təhsili görmüş və jurnalistikanı özünə peşə seçmiş vicdanlı qələm sahibləri, demək olar ki, bu prinsiplərin əksəriyyətini yerinə yetirir. Çünki ciddi jurnalist üçün bu, adicə bir sənəd yox, mənəvi qaydadır. Lakin, bu prinsipləri hər bir jurnalistin gözləməsi vacibdir. Doğrudur, bəzi hallarda jurnalistin bu prinsiplərin hansındansa yan keçmək istədiyi hallar olub. Amma hər halda özünü ciddi, obyektiv hesab edən mətbuat belə məqamlara yol vermir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, «Jurnalistlərin Peşə Davranışı Qaydaları» zaman keçdikcə daha da təkmilləşdirilməli və ora yeni bəndlər, fikirlər, ideyalar əlavə olunmalıdır. Çünki jurnalistika inkişaf etdikcə, KİV-lər cəmiyyətin həyatına daha çox nüfuz etdikcə dövr, zamana uyğun olaraq müəyyən problemlər də ortaya çıxır. Bu problemlərin «Jurnalistlərin Peşə Davranışı Qaydaları»nda əksini tapması zəruridir.

KURSUN PREDMETİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Müasir dövrdə həm nəzəri tədqiqatlarda, həm də praktikada jurnalistin peşə etikasına böyük maraq və diqqət göstərilir. Şübhəsiz ki, bunun bir səbəbi KİV-in həyatımızda artan rolu ilə əlaqədardır. İnformasiya və kommunikasiyanın cəmiyyətin bütün sferalarına nüfuz etdiyi danılmaz faktdır. Belə bir şəraitdə KİV yaşından, təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq istənilən şəxsə təsir edə bilir. Xüsusilə də auditoriyası daha böyük olan televiziya tamaşaçıların psixikasına, onlarda müəyyən dünyagörüşünün formalaşmasına güclü təsir göstərir. Jurnalist əməyinin məhsulu kimi qəzet və jurnalların, radio və televiziya verilişlərinin əmtəə kimi nəzərdən keçirildiyi bir dövrdə onların yaradıcılarının yüksək peşə mədəniyyəti, zövq sahibi olmaları, öz işlərini sivil qaydada qura bilmələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bəzən KİV vasitəsilə verilən materiallar öz məzmunu ilə təhlükəsiz, sağlam, əxlaqi cəmiyyətdə yaşamaq istəyi ilə ziddiyyət təşkil edir. Ona görə də kütləvi informasiya vasitələrinin səviyyəsini yüksəltmək həmişə cəmiyyətin diqqət mərkəzində durur.

Məlumatlandırmaq, maarifləndirmək, əyləndirmək kimi fundamental funksiyaları öhdəsinə götürmüş jurnalistikanın nümayəndələri üçün əsas meyar peşəkarlıqdır. Jurnalistin belə bir keyfiyyəti əxz etməsi üçün onun məhiyyətini tədqiq etmək, onların praktiki fəaliyyətində həmin keyfiyyətin aşkara çıxması prosesini nəzərdən keçirmək, bu cür bilik və peşə vərdişlərinə sahib olmağa kömək edən qaydaları müəyyənləşdirmək gərəkdir.

Jurnalistlər öz fəaliyyətini daxili məsuliyyət hissi ilə yanaşı, həm də «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun, digər əlaqədar qanunvericilik aktlarının, auditoriyanın, peşə mühitinin ümumi prinsip və normalarına uyğun qurmalıdır.

Jurnalistlərin məlumatları toplamaq, işləyib hazırlamaq və çap etdirməkdən ibarət fəaliyyəti öz peşəkarlıq rolunun icrası gedişində jurnalistlə qarşılıqlı əlaqədə olan adamların ümid və arzularında əks olunur. Demək olar ki, bunların hamısını jurnalist informasiya mənbələri ilə bilavasitə ünsiyyətdən əldə edir.

Məlumatları toplamaq üçün adamlara müraciət edərkən, onları işləyib hazırlamaq və istifadə etmək üsulları barədə düşünərkən, demək olar ki, bütün yaradıcılıq prosesində jurnalist bir sıra mühüm peşə-etika problemlərini nəzərə almalı olur. Onların içərisində qarşdakının söhbətin predmeti barədə nə dərəcədə məlumatlı olmasını qiymətləndirmək, məlumat mənbəyini seçmək, tanışlıq üçün inam yarada bilən davranış manerasını müəyyənləşdirmək, müraciətin səbəbini əsaslandırmaq, həmçinin məlumatlardan istifadənin xarakterini müəyyənləşdirmək, materialın dərc olunması ilə bağlı münasib davranış forması seçmək kimi məsələlər durur. Beləliklə, jurnalistin yaradıcılıq fəaliyyətinin bütün anlarında, məlumatı yığmaq prosesindən başlayaraq mətnə onlardan istifadə olunmasına qədər hər birinin öz məqamı var.

Jurnalist etikasının tədqiqatçısı D.S.Avraamov öz araşdırmalarında göstərmişdir ki, peşə normaları mənəviyyatın inkişaf törəmələridir. E.A.Qrişen, Y.V.Soqomonov, D.S.Avraamov kimi tədqiqatçılar əxlaqın əməkdən yaranma konsepsiyasına əsaslanaraq göstərirlər ki, əmək bölgüsü nəticəsində peşə əxlaqı professional əxlaqın prizması kimi çıxış edir.

Hələ keçən əsrin 70-80-cı illərində postsovet dövründə jurnalistikanın əxlaqi aspektdən tədqiqi öncə P.Buxarsevin və V.Tenyugin adı ilə bağlıdır. Artıq 30 ildir ki, «Jurnalist» jurnalının səhifələrində «Peşə etikas» rubrikası adı altında praktik hadisələr ətraflı surətdə araşdırılır. Ayrı-ayrı müəlliflər jurnalist etikasını müxtəlif aspektlərdən tədqiq edib və

onun xüsusi digər peşələrdən fərqli spesifikaya malik olduğunu söyləmişlər.

İnkişaf nəticəsində peşə əxlaqi özü də müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu baxımdan tədqiqatçılar peşə etikasını ilə əlaqədar yeni əsərlər yazmış, qəbul edilmiş prinsip, davranış normaları ilə əlaqədar öz fikirlərini söyləmiş, onları daha aydın açıqlamağa çalışmışlar. Bu baxımdan Q.V.Lazutina, M.M.Şostak, S.A.Muratovun jurnalist etikasına haqqında fikirləri bu gün daha çox maraqlıdır.

Azərbaycan tədqiqatçılarından C.Məmmədlinin «Jurnalistikaya giriş», «Müasir jurnalistika» adlı əsərlərində, ayrıca fəsil təşkil edən «Jurnalistin peşə etikasına» bölməsində problemin bir çox cəhətlərinə toxunulur. O, yazır: «Peşə etikasına tarixən yazılmamış «qanunlar» şəklində ortaya çıxır. İnsan hər hansı fəaliyyəti sahəsində vicdanının səsinə, ədalətə, cəmiyyətdə müsbət qəbul olunan qaydalara söykənməklə iki başlıca məqsəd izləmişdir: 1. Peşənin, eləcə də bu peşənin ifadəsinin lazımlılıq, yararlılıq səviyyəsini qaldırmaq; 2. Cəmiyyət, insan qarşısında məsuliyyətini dərk etmək»¹. Odur ki, etik kodekslərə riayət etmək çox vacibdir.

Etik kodekslərin ən birincisi KİV-i ictimai maraqla münasibətdə səmimiyyətə, düzgünlüyə, qərəzsizliyə, doğruluqla, adamların şəxsi həyatına hörmət göstərməyə, məsuliyyətə çağırır. Bütün bunlar – normalara, prinsiplərə, qanunlara hörmətlə yanaşmaq, onları gözləmək, tələblərinə əməl etmək və peşəkar olmaq jurnalist üçün ən vacib şərtləridir. Tanınmış tədqiqatçı Q.V.Lazutina jurnalistin professional şüur formalarını belə təsnifləşdirir: «Jurnalistin fərdi şüurundakı professional təsəvvürlərin ən rəşional və mücərrəd formalarından birincisi onun həyata baxışıdır. Bu baxış əvvəlki yaşam və peşə kontekstində şəxsiyyət seçimindən keçmiş biliklərin, normaların və dəyərlərin mənimsənilməsinin anlaşılan, sözlə ifadə oluna bilən nəticələridir. O, bir

¹ Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003, səh. 126

256139

qayda olaraq, jurnalistin peşə mövqeyinin əsasını təşkil edir»¹. Jurnalistin peşə şüurunun şəxsiyyətdə təzahürünün ikinci forması təcrübədə sınıanmış, şəxsiyyətin bilavasitə öz təcrübəsinə əsaslanan ikinci seçiminin yekunu olan rasionl əqidə, yaxud məsləkdir. Bunun nəticəsində əqidə aşkar emosional çalar kəsb edir. Əqidə jurnalistdə öz peşə mövqeyini gerçəkləşdirmək üçün yüksək iradə hazırlığı stimullaşdıraraq ona bütövlük və dözümlülük gətirir.

Üçüncü forma jurnalist fəaliyyətinin bu və ya digər cəhətlərinə sabit emosional münasibətdən ibarət olan hissələrdir. Emosiyalardan fərqli olaraq hissələr peşə dəyərlərinin mənimsənilməsinin şüurdan sonrakı mərhələsi ilə eyni vaxtda fəaliyyətə başlayır. Bu mərhələdə peşə mövqeyi jurnalistin həyatdakı mövqeyinin üzvi tərkib hissəsinə çevrilir, onun gerçəkləşdirilməsi üçün şüurlu iradi cəhdlər tələb olunmur, üstəlik də peşə mövqeyi jurnalistin peşə bacarığının yüksək səviyyəsi vasitəsilə reallaşır. Bu halda hissələr meydana çıxan peşə vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yönəlmiş psixoloji köklənmə kompleksinin avtomatik işləməsinə siqnal funksiyasını gerçəkləşdirir»².

Jurnalistin ünvanına ən çox söylənilən ittihamlar: faktların təhrif olunması, həqiqətin gizlədilməsi, şəxsi həyata müdaxilə, «çapa məsləhət bilinməyən» məqamların ictimaiyyətə açıqlanması, başqalarının adından danışmaq hüququnu mənimsəmək, tənqidi təhqirle səhv salmaq, informasiya mənbəyini göstərməməkdən və s. ibarətdir.

Bütün bunlar həm jurnalistin peşə davranışı qaydalarına ziddir, həm də inzibati xətalər kimi qiymətləndirilə bilər. Azərbaycan Jurnalistlərinin Peşə Davranışı qaydalarında göstərilir ki, medianın əsas vəzifəsi faktı olduğu kimi çatdırmaq, həqiqətə xidmət etmək, dəqiqliyi və obyektivliyi gözləməkdir. Həmin qaydaların 3-cü prinsipinin 3-cü

¹ Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста. Москва, 2000, с. 69.

² Bax: Azərbaycan Mətbuat Sənəti bülleteni, 2004, № 1-2, s. 12.

maddəsində deyilir: «Jurnalist vətəndaşların şəxsi həyatına aid faktları ... özlərinin razılığı olmadan yaya bilməz».

KİV-in və jurnalistin mövcud qanunvericiliyi pozması nəticə etibarilə hüquqi məsuliyyətə səbəb olur və müvafiq pozuntulara görə onlar müəyyən edilmiş qaydada mülki, inzibati, hətta, cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Açıqlanması qanunla qadağan edilən məlumatların faş edilməsi, eləcə də vətəndaşların şəxsi həyatına qəsd edilməsi informasiya azadlığından sui – istifadə kimi qiymətləndirilir.

Jurnalist etikası, hər şeydən əvvəl, qələm sahibinin öz vicdanı, əməkdaşı olduğu redaksiya, auditoriya, haqqında yazdığı adamlar və bütövlükdə cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşması, hər bir addımını ölçüb-biçməsi deməkdir.

Jurnalist yaradıcılığındakı bu cür nöqsanlar əksər hallarda peşəkarlığın çatışmazlığından irəli gəlir. Ekstremal vəziyyətdə olan, stres keçirən adamlarla ünsiyyət qurmaq çox çətindir. Bu vəziyyətdə söhbəti səmərəli etmək üçün jurnalist həmsöhbətinin psixoloji vəziyyətini nəzərə almalıdır. Dözüm, xeyirxahlıq, təəssüf nümayəşkaranə olmamalıdır. Çünki bu zaman jurnalist həmsöhbətində özünə qarşı nifrət yarada bilər. Jurnalistin bu məqamdakı empatiya hissləri səmimi və təbii olmalıdır. Verilən sualdan imtina etmək həmsöhbətin hüququdur. Onu cavab verməyə məcbur etmək olmaz. Peşəkarlıq elə bu məqamda düzgün yanaşma üsulu tapmaqla onu dapişdırmağı bacarmaqdır. Əsl peşəkar etik normalar, qanunlar çərçivəsindən qalib çıxır. Və təbii ki, peşəkarlıq hər kəsə nəsib olmur. Nəyi tapmaq, necə tapmaq və necə yaymaq? Jurnalistin peşəkarlığı məhz bu qərarın qəbulunda özünü büruzə verir.

Təbii, müəyyən sahədə əsaslı bilik, hərtərəfli təhsil, yüksək hazırlıq səviyyəsi, ümumi mədəniyyət və s. peşəkarlığın əsas amillərindəndir.

Jurnalist etikasına maraq təkəcə bizim ölkədə artmır. Hələ XX əsrin II yarısında o, global xarakter almışdı.